

R-reeks

1. arthur lehning & anton constandse:
anarcho-syndikalisme (uitverkocht)
2. roel van duyn:
anti-autoritaire aantekeningen f 1.90
3. wilhelm reich:
fascisme en massapsychologie f 1.90
4. michael bakoenin:
essays f 1.50
5. hans ramaer:
staat en monopoliekapitalisme f 2.50
6. anarchie ? :
vijf beschouwingen f 1.75

fondslijst overige uitgaven op aanvraag

hans ramaer

staat en monopolie- kapitalisme

hans ramaer

**staat
en
monopolie-
kapitalisme**

uitgave:
au, tweede hunzestraat 9a, groningen
eerste druk:
april 1972

inleiding

Anno 1972 een eeuw terugkijkend kan men een enorme ontwikkeling van de staat konstateren. In honderd jaar is de staat geëvolueerd van liberale rechtsstaat tot otoritaire verzorgingsstaat of zoals Lapinski dit al voor de tweede wereldoorlog noemde: Sozialstaat. (1). Deze ontwikkeling is niet los te denken van de ontwikkeling op economies gebied. In de zelfde tijd is een duidelijke verandering in het kapitalisme waarneembaar. In de 19e eeuw bevond het kapitalisme zich in de fase van het konkurrentiekapitalisme, d.w.z. de fase waarin een aantal maatschappelijke sectoren, zoals landbouw en detailhandel, niet volledig door het grootkapitaal gepenetreerd zijn. De kapitalistische fase waarin we ons tans bevinden is die van het monopoliekapitalisme, ook wel laatkapitalisme of neokapitalisme genoemd. Het monopoliekapitalisme kenmerkt zich door een vergaande konsentrasie van kapitaal; dit grootkapitaal (monopolies) domineert in alle sectoren. (2) In deze periode heeft de staat zich voortdurend aangepast aan de gewijzigde omstandigheden, waarin het kapitalisme zich manifesteert. De staat is het instrument bij uitstek van de heersende maatschappelijke groepen (kasten, standen, klassen) om zich te handhaven, zegt Kropotkin (3). Daarom is de staat geenszins een soort derde macht in de maatschappij, een buffer tussen kapitaal en arbeid. De betekenis van de staat (d.w.z. regering, juridiese en openbare macht (ambtenarenapparaat) enerzijds en volksvertegenwoordiging anderzijds) bestaat uit het handhaven van de bestaande maatschappelijke ongelijkheid. De staat is dus tegelijkertijd uitdrukking en instrument van de bestaande produktieverhoudingen.

de liberale rechtsstaat

"De Staat, konkludeert Engels, is volstrekt geen macht die de samenleving van buiten is opgedrongen; evenmin is hij de werkelijkheid van de zedelijke idee, het beeld en de werkelijkheid van het verstand, zoals Hegel beweert. De staat is veeleer een produkt van de maatschappij op een bepaalde trap van ontwikkeling; de erkenning van de onoplosbare tegenspraak met zichzelf waarin deze maatschappij verward is geraakt, van de onverzoenlijke tegenstellingen, waarin zij zich heeft gesplitst en die zij niet bij machte is te bezweren. Opdat echter deze tegenstellingen - klassen met tegenstrijdige economische belangen - zichzelf en de samenleving niet in een vruchteloze strijd vernietigen, is een in schijn boven de maatschappij staande macht nodig geworden, die het konflikt moet temperen en binnen de perken van de 'orde' moet houden. Deze macht die uit de maatschappij is voortgekomen maar zich boven haar stelt en meer en meer van haar vervreemdt, is de staat." (4)

Marx heeft er al vroeg op gewezen dat de staat een orgaan van de klasseheerschappij is, een orgaan ter onderdrukking van de ene klasse door de andere. De staat is de politieke vorm van de maatschappij. "Aangezien de staat de vorm is, waarin de individuen van een heersende klasse hun gemeenschappelijke belangen doen gelden en waarin de gehele burgerlijke maatschappij van een tijdperk zich samenvat, volgt daaruit, dat alle gemeenschappelijke instellingen door de staat vertegenwoordigd, een politieke vorm verkrijgen." (5)

De staat impliseert macht. De eerste die dit eigenlijk duidelijk doorzag, was Machiavelli, die - natuurlijk niet toevallig in de tijd waarin het eerste begin van handels-

kapitalisme ontstaat, zo rond 1500 - in zijn boek "De vorst" tot de konklusie komt dat wie macht heeft, ook recht heeft. En die macht (over anderen) verschaft men zich door huurlingen, die een situatie kunnen scheppen, waarin één machthebber heerst. Die machtstoestand noemt Machiavelli "stato", staat.

In de tijd van Machiavelli en de daarop volgende eeuwen vormt de vorst de belichaming van de staat; de (absolute) monarchie is er de politieke uitdrukking van.

De staat impliceert niet alleen een boven de gemeenschap geplaatste macht, zo merkte Kropotkin op, maar evenzeer een territoriale konsentrasie als de konsentrasie van vele gemeenschapsfuncties in de handen van een klein aantal. (3) Kenmerkend is de inrichting van een openbare macht, die niet samenvalt met de bevolking. "Deze openbare macht bestaat in iedere staat; hij bestaat niet alleen uit gewapende mensen, maar ook uit zakelijke toebehoren - gevangenis en allerlei dwanginrichtingen....", aldus Engels. (4) Voor het instand houden van deze openbare macht (leger en politie vormen de voornaamste machtsmiddelen van de staat) zijn belastingen noodzakelijk. Engels zegt daarover: "In het bezit van de openbare macht en van het recht belasting te innen verschijnen de ambtenaren nu als organen van de maatschappij, die boven de maatschappij staan." Die openbare macht, gepersonificeerd in het ambtenarenapparaat (burokratie) wordt steeds sterker naarmate de klassentegenstellingen binnen de staat zich toesplitsen.

De franse revolutie van 1789 betekent de (politieke) bevestiging van de in de 17e en 18e eeuw (economies) opgekomen burgerij. Deze neemt als nieuwe heersende klasse het machtsinstrument "staat" over. De vorst blijft na de Restauratie van 1813 zijn functie als staatshoofd vervullen, maar het is een uitgeholde functie. Staatsrechtelijk wordt dit uitgedrukt in de instelling van een grondwet en een volksvertegenwoordiging (konstitutionele of parlementaire monarchie). Het parlement in de 19e eeuw is geen werkelijke volksvertegenwoordiging, want het pas ontstane proletariaat (de klasse die in de 18e eeuw ontstaat, door het verlies van het eigen grondbezit en niets anders over houdt dan zijn arbeidskracht) is niet vertegenwoordigd. Dit wordt bereikt door instelling van distriktenstelsels en census-

kiesrecht (het kiesrecht voorbehouden aan bepaalde belastingbetalers). In dit parlement vindt een regionale - kapitalistische - belangenbehartiging plaats. "Uit Twente kwam de textielondernemer of de aan hem onderhorige akvoaat, uit Rotterdam de havenbaron of diens parlementaire loopjongen, uit Amsterdam de handelskapitalist, uit Maastricht een van de Regouts, uit Groningen, Friesland of Zeeland kwamen de mensen die de grote agrarische belangen vertegenwoordigden. (6)

De maatschappelijke ideologie van deze tijd is het liberalisme. Maar hoewel de liberale rechtsstaat van de 19e eeuw pretendeert de vrijheid van het individu te beschermen, bestaat deze vrijheid alleen voor de heersende bourgeoisie-klasse. De produktieverhoudingen zijn bepalend voor de hiërarchische maatschappijstructuur, bekrachtigd door de liberale staat. De liberale staat korrespondeert met de produktiewijze van de vrije concurrentie. In de fase van het concurrentiekapitalisme is het noodzakelijk dat de staat zich zoveel mogelijk afzijdig houdt van private aangelegenheden van de burgers. De liberale staat heeft uitsluitend tot taak in het produktie- en distributieproces in te grijpen als gemeenschappelijke (burgerlijke) belangen op het spel staan, zoals het neerslaan van oproeren of het verdrijven van buitenlandse invallers. De liberale staat staat onpartijdig tegenover de met elkaar concurrerende kapitalisten, en beperkt zich tot elementaire taken die in het belang van de gehele bourgeoisie-klasse zijn, zoals de bouw van havens en spoorwegen.

In de liberale staatsrechttopvatting past het stelsel van algemeen geldende wetten, die een voorspelbaar overheids-optreden aangeven. Daarbij komt dat deze wetten door de vertegenwoordigers van de burgerij in het parlement al geformuleerd zijn. Zorg voor naleving van de wetten is de taak van de rechterlijke macht. In de liberale staatsrechttopvatting is dit een onafhankelijke macht (vgl. trias politica van Montesquieu), maar aangezien de leden ervan gerekruteerd worden uit de bourgeoisie, is van onafhankelijkheid geen sprake en vormt de rechterlijke macht een onderdeel van de kapitalistische staat.

Rond de eeuwwisseling begint zich het karakter van het kapitalisme te wijzigen. De groei van de industriële

produktie en de konsentratie van de produktiemiddelen zijn er de oorzaak van dat het systeem van vrije concurrentie zijn laatste stadium ingaat. Met de opkomst van het monopoliekapitalisme verandert de rol van de staat. De sentrale betekenis die de staat nu verkrijgt, is kenmerkend voor het monopoliekapitalisme.

De expansie van het kapitaal, genoodzaakt door het achterblijven van de vraag op de binnenlandse markt, leidt in deze fase tot het doorbreken van de nationale grenzen. "Zo ontstaat de ideologie van het imperialisme, dat de hele politiek ziet als een bezigheid van elkaar bestrijdende, doch ook met elkaar samenwerkende kapitalistische syndikaten. Het krijgshaftige karakter van de laatkapitalistische maatschappij komt niet zozeer voort uit het winstbejag van individuele kapitalisten, maar groeit uit de immanente tendensen van het economische systeem zelf. De gevaarlijkste tendens is de economische crisis. Het winstprincipe heeft tot gevolg dat er meer geproduceerd wordt dan men kopen kan. Deze achterstand van de koopkracht heeft zijn weerslag op het winstprincipe, want verminderde afzetmogelijkheden bewerken een vermindering van de investeringskansen; het geld vloeit langzamer terug, zo weer minder vraag, gevolg een stagnatie. Om deze crisis te voorkomen moet men zoeken naar andere konsumptiemogelijkheden: staatsverbruik, investeringen en import. De staat moet dan zorgen voor ontsluiting van de buitenlandse markten, waarvoor een groot militair apparaat nodig is." (7)

Het direkte verband tussen imperialisme en monopoliekapitaal is, aldus Lenin, te vinden in een viertal karakteristieken. Ten eerste: de konsentratie van de produktie, wat tot trust- en kartelvorming leidt. Ten tweede: de toenemende in beslagname van de grondstoffenvindplaatsen. Ten derde: de opkomst van een financiersoligarchie. Ten vierde: de uitbreiding van het kolonialisme, waarbij grondstoffenwinning voorop staat. (8) De versterking van de economische macht van de staat in deze monopoliekapitalistische fase gaat gepaard met een evenredige uitbreiding van de politieke macht. De staat gaat steeds veelvuldiger en meer rechtstreeks ingrijpen in de privésectoren van de maatschappij. De staat krijgt nu tot taak te zorgen voor een ongestoorde voortgang van de produktie tegen zo laag mogelijke loon-

kosten. Om dit te verhullen trekt de staat allerlei - tot dusverre door kerk en partikulieren bedreven - sociale taken tot zich. Armenzorg, zorg voor weduwen en wezen, ouderdomsuitkeringen en dergelijke zijn de eerste stappen op weg naar een 'sociale staat', een sociaal verzorgingsinstituut. Die zelfde sociale staat grijpt echter rechtstreeks in de produktieverhoudingen in (ten gunste van het monopoliekapitaal) door loonpolitieke maatregelen, het stellen van arbeidsvoorwaarden en het interveniëren bij stakingen. Geprobeerd wordt om de arbeidersbeweging onder controle te krijgen, want de toenemende sociale tegenstellingen in de 19e eeuw hebben de stoot gegeven tot het ontstaan van vakverenigingen en politieke partijen, die als belangrijkste programmapunt "algemeen kiesrecht" eisten. Inmiddels vervulde het parlement echter door de overgang naar het monopoliekapitalisme een andere functie, zoals Agnoli heeft gekonstateerd. (38)

"Deze eis die geformuleerd werd, nog voordat het parlement grotendeels van zijn macht beroofd was, en die oorspronkelijk (door reformistische otoritaire socialisten) gedacht was als voorwaarde voor de overgang naar een socialistische maatschappij, werd in de loop van de ontwikkeling van het kapitalisme tot monopoliekapitalisme en agressief imperialisme gehandhaafd, maar veranderde daarmee van karakter. Toen deze eis vervuld werd, had zich het proces van defunktionalisering van het parlement reeds grotendeels voltrokken." (9)

De strijd voor het algemeen kiesrecht heeft belangrijke gevolgen gehad, zowel voor de arbeidersbeweging zelf, als voor de monopoliekapitalistische staat. Het offensief van de reformistische socialisten leidde tot een tegenoffensief van de kant van de bourgeoisie, die gericht was op politieke integratie van de oppositie in de monopoliekapitalistische staat. Tezelfdertijd vond een economische integratie van de vakorganisaties in het monopoliekapitalisme plaats. De eis tot socialisatie van de produktiemiddelen werd vervangen door een streven naar nationalisatie, een controle van de staat op het (kapitalistische) produktieproces. (10)

de fascistiese totalitaire staat

Dat na de eerste wereldoorlog het tijdperk van het liberalisme en van de liberale rechtsstaat is afgelopen, blijkt onder meer uit de ondergang van de liberale politieke partijen. Beschikten Unie-liberalen en Vrijzinnig Democraten in 1905 nog over 45 van de 100 Nederlandse parlamentszetels, na de eerste algemene verkiezingen in 1919 is het politieke liberalisme al uitgedund tot een tiental liberalen, vijf democraten, drie aanhangers van de liberale Economische Bond plus een viertal 'neutrale' (lees: liberale) eenmansvertegenwoordigers. Twee decennia later is dit politieke liberalisme gereduceerd tot drie vertegenwoordigers van de Liberale Unie en zes van de Vrijzinnig Democratische Bond. Bij de aanvang van de tweede wereldoorlog, als de fascistiese staten zich op het toppunt van hun macht bevinden, is het politieke liberalisme dus prakties verdwenen.

Parallel aan de ondergang van het 19e. eeuwse liberalisme als maatschappelijke ideologie van de heersende klasse, valt tussen de beide wereldoorlogen de opkomst van het korporatisme te signaleren. Onder korporatisme wordt verstaan het staatkundig en maatschappelijk stelsel, waarbij de overheid regeert door middel van bedrijfstakgewijze instellingen (korporaties), die uit vertegenwoordigers van werkgevers en werknemers (kunnen) bestaan. Voorwaarde is een vèrgaande mate van organisatie en centralisatie bij beide partijen. De staat speelt in het georganiseerd overleg tussen kapitaal en arbeid een 'bemiddelende rol' als een zogenaamd boven de partijen (lees: klassen) staand in-

stituut. Het is dan ook niet toevallig dat met het ingroeien van de vakbeweging in de monopoliekapitalistische staat, de kollektieve arbeidsovereenkomst ontstaat. (In Nederland in 1927)

Tegenover de erkenning door de staat van de kristelijke en sociaaldemokratiese vakbondsleiding - een erkenning die blijkt uit het feit dat alleen zij in overlegorganen zijn vertegenwoordigd en cao's mogen afsluiten - staat dat de vakbeweging de sentralistische rol van de monopoliekapitalistische staat erkent. Aan de andere kant heeft het voorheen concurrerende kapitaal in de jaren twintig een hoge organisatiegraad bereikt in de vorm van het monopoliekapitalisme. Het korporatisme is de ideologie van de klassenvrede, van de sociale verzoening van de verschillende maatschappelijke groepen. De maatschappij wordt gezien als een organies geheel, waarin ieder zijn vaste plaats heeft en waarbij het 'in het algemeen belang' is dat er vèrgaande klassensamenwerking plaats heeft. Het korporatisme is het maatschappelijk en staatkundig stelsel, dat in de fascistiese staten van de jaren twintig en dertig zijn verst ontwikkelde stadium bereikt. In Italië verheft Mussolini het tot officieele maatschappelijke organisatievorm. Andere staten waar fascistiese bewegingen zich van het staatsapparaat hebben meester gemaakt, volgen.

Fascisme is wel eens gekarakteriseerd als een ideologie met de volgende kenmerken (11):

- parochialisme, als het tegendeel van universalisme. Het fascisme gaat uit van het groepsbelang, wil diskrimineren en onderdrukken.
- irrationalisme. Het fascisme staat vijandig tegenover het rationele denken, steunt op vooroordelen, sociale myten en charismaties leiderschap.
- dynamisme. Verheerlijking van kracht en geweld. 'Herrenmoral', terrorisme, militarisme en otoritair gedragspatroon.
- negativisme (nihilisme). Een uit ressentimenten geboren anti-stroming zonder positief geestelijke inhoud.

Zeker in beginsel zijn deze karakteristieken ook aanwezig in de niet-fascistiese kapitalistische maatschappij. Maar

eerst wanneer de tegenkrachten in de monopoliekapitalistische staat volledig zijn uitgeschakeld, ligt de weg naar het fascisme open.

Het fascisme is niet louter en alleen een wetmatig produkt van de ekonomiese ontwikkeling van het kapitalisme. Voor een overwinning ervan zijn politieke voorwaarden noodzakelijk.

Of zoals Paul Sering zegt: "Haar ontstaan veronderstelt een crisis in de demokratie, haar overwinning een falen van de arbeidersbeweging. De fascistiese beweging met haar Führers is een ontbindingsprodukt van de crisis van het vrije kapitalisme en de daardoor veroorzaakte crisis van de demokratiese instellingen." (12) In het fascisme blijft het privébezit van produktiemiddelen volledig gehandhaafd. Bewust wordt het beslissende verschil tussen persoonlijk eigendom van gebruiksgoederen en privaat bezit van produktiemiddelen versluierd. Om de bestaande kapitalistische produktieverhoudingen te continueren, wordt het socialisme voorgesteld als een maatschappelijk stelsel, waarin geen enkel persoonlijk eigendom mogelijk is. Om aan het latente anti-kapitalisme dat bij grote groepen in de maatschappij leeft, tegemoet te komen, wordt het fascisme versierd met anti-kapitalistiese leuzen, die slechts tegen de uitwassen van het kapitalistiese stelsel gericht zijn. Het kapitaal-eigendom als traditionele basis van de maatschappij blijft onaangetast.

Vooraf in de beginfase richt het fascisme zich tegen het 'parasitaire kapitalisme'. De in 1919 door Mussolini gevormde Fasci di Combatti eisten onteigening van het grootgrondbezit, van de fabrieken, van de mijnen, van de grootkapitalen en van de goederen in de dode hand. Na de vestiging van de fascistiese staat in Italië worden deze eisen niet uitgevoerd.

"De kapitalistische productiewijze is in de ekonomische constitutie van het fascisme erkend en onaantastbaar verklaard. De kapitalist staat als Italiaan onder curatele, als ondernemer is hem zekere vrijheid gelaten, omdat zijn kapitaalvorming als hoogste gemeenschapsbelang erkend wordt; als kapitalist wordt hij eerst bedreigd, wanneer hij zijn sociale functie, winst maken, onvoldoende vervult." (13) Het is de taak van de

ondernemer in de fascistiese staat om de akumulatie van rijkdommen te bevorderen. Daarom blijft de kapitalistiese prikkel van het winst maken onaangetaast. Het winstprincipe (de vorming van meerwaarde) is ook in de fascistiese maatschappij een hoeksteen. "Wij zeggen: het eigendomsrecht is een vast, in de natuur verankerd recht. Het eigendomsrecht bestaat niet omdat de menschen met elkaar hebben goedgevonden: laten we nu maar eens eigendomsrecht maken, laten we den natuurlijken strijd van allen tegen allen eindigen en een 'sociale overeenkomst' sluiten. Neen. Het eigendomsrecht bestaat omdat de mensch bestaat. En evenals de mensch, bestaat ook dat recht krachtens hogere Orde." Deze voor het fascisme kenmerkende opvatting is van de nsb'er C.B.Hylkema. (14) Alle door antropologen en sociologen verworven inzichten omtrent het ontstaan van persoonlijk eigendom worden ontkend.

Het anti-kapitalistiese aspekt van het fascisme is slechts schijnbaar; het fascisme is kwasi anti-kapitalisties.

"Practisch is het steeds het kleine eigendom dat het loodje moet leggen. Het grootkapitaal weet zich veilig te stellen. Het facisme wil juist en vooral het kleine bezit beschermen. Iedere arbeider zijn eigen huis, iedere boer zijn eigen hoeve, iedere kleine ondernemer zijn eigen werkplaats - het fascisme acht dat een natuurlijke orde en bevordelijk voor een gezond volksleven ..... Een grens is er aan het persoonlijk eigendomsrecht: het belang van het geheele volk. Dus: pachtwetten, loonregelingen, verbod om het kapitaal aan te wenden tot schade van de gemeenschap of het niet aan te wenden, het in ledigheid en onvruchtbaarheid weg te sluiten als een onbebouwde akker of een willekeurig tot stilstand gebrachte fabriek, uitbuiting van de werkers, aftappen van het bloed der natie door vaderlandlooze geldmagnaten." (14) Vandaar ook dat door de fascistiese staat ingegrepen wordt als het produktieproces bedreigd wordt. Stakingen en uitsluitingen zijn verboden omdat zij de voortgang van de produktie schaden. De fascistiese staat zorgt voor de streng planmatige regeling van de produktie op kapitalistiese grondslag, waarbij niet de gemeenschap - zoals het fascisme leert - maar de bezitter van de produktiemiddelen, gebaat is.

Ook Hitler richtte zijn aanvallen niet op het kapitalisme als zodanig, maar op de parasitaire kapitalisten, dwz. de bezitters die niet optimaal van hun kapitaalgoederen gebruik maken. Onder druk van het monopoliekapitaal werden de "anti-kapitalisten" Feder en de gebroeders Strasser uit de nationaal-socialistiese partij verwijderd. Schacht en Thyssen, vertegenwoordigers van het bankkapitaal en de grootindustrie, wezen Hitler op programmapunten waar zij bezorgd voor waren:

- afschaffing van inkomens uit kapitaal en rente;
- totale verbeurdverklaring van alle oorlogswinsten;
- nationalisatie van alle belangrijke bedrijven;

Deze en andere programmapunten (om. het onteigenen van warenhuizen en verhuren van deze winkelruimten aan kleinhandelaren) werden echter niet uit het NSDAP programma verwijderd, omdat zij nodig waren om het anti-kapitalistiese imago van het fascisme te bewaren.

Hitler heeft deze programmapunten nooit in praktijk gebracht, integendeel. "Het nationaal-socialisme heeft niet alleen geen enkele private industrietak genationaliseerd, het heeft gelijk met de doorvoering van zijn planningsmaatregelen, de aandelenmeerderheid van belangrijke kapitaalgroepen, die tijdens de ekonomiesche krisis staatsbezit geworden was, weer in privaateigendom gebracht. Het handelde daarbij niet uit ontzag voor rechtstitels - daar was het onverschillig voor -, en ook niet uit geloof aan de waarde van het ondernemersinitiatief - dat onderwierp het aan zijn plan -, maar vanuit het inzicht van de natuurlijke samenhang tussen politieke en maatschappelijke ondergeschiktheid. Wie de autoriteit van de staat wil vestigen, maakt het zichzelf alleen maar moeilijk, wanneer hij de autoriteit van de uitbuitersklasse aantast." (12) Ook in het programma van de nsb vindt men dit kwasi-anti-kapitalisme terug. Punt 13 zegt: "Te groote opeenhoping van het bezit in handen van enkelingen wordt tegengegaan; verrijking ten koste van de natie, aanwending van het privaetvermogen tegen het algemeen belang, woeker, bedireglike handelingen, arbeidsschuweid, oplichting, enz. worden als misdrijven tegen den Staat ten strengste gestraft." En punt 14: "Het geldwezen staat in dienst van den Staat; de geldmagnaten mogen geen staat in den Staat vormen." Kenmerkend voor het fascisme is de relatie tussen dit kwasi anti-kapitalisme en anti-semitisme. "De Jood", het

symbool voor de autoritaire en gefustreerde kleinburger van het "anders zijn", van het onmaatschappelijke wordt verbonden met de gewetenloze woekeraar, de parasitaire couponknipper, kortom met de onmaatschappelijke uitbouter die zonder dat hij "normale arbeid" verricht toch -veel- geld verdient.

Het fascisme is - zeker in de aanvang - een beweging van de kleine burgerij. (15) Niet alleen tot de "oude middenstand", de kleine winkelier en kleine boer, richt zich het fascisme, maar eveneens tot de "nieuwe middenstand", de bedrijfsleiders, de ambtenaren, de beambten, de middelbare technici. Door de ontwikkeling van het kapitalisme is een steeds groter aantal administratieve en technische arbeiders noodzakelijk om de produktie gaande te houden.

Daardoor ontstaat een sterk groeiende klasse van het centrum, die zijn reserves put uit de arbeidersklasse. Deze overgang van delen van de arbeidersklasse naar de middenklasse is nauw verbonden met het proces dat wel met 'verburgerlijking van het proletariaat' wordt aangeduid.

Marx komt de verdienste toe dat hij als eerste de positie van deze middenklasse in de kapitalistische maatschappij heeft geanalyseerd. Proudhon (in zijn 'Bekentenissen van een revolutionair') zowel als Marx (eerst in zijn 'De achttiende Brumaire van Louis Bonaparte' en later in zijn 'De burgeroorlog in Frankrijk') wezen op het gevaar van het optreden van een op deze middenklasse steunende diktator ("bonapartisme").

Deze middenklasse, met aan de ene kant de bourgeoisie en aan de andere zijde het proletariaat, identificeert zich gemakkelijk met wat als 'algemeen belang' gezien wordt. De middenklasse is zich er niet van bewust dat dit zgn. algemeen belang in feite het eigen groepsbelang is.

Marx zegt daarover: "Men moet zich echter niet op een bekrompen wijze voorstellen, alsof de kleine burgerij principiëel een egoïstisch klassebelang wil doorzetten. Zij gelooft veeleer dat de bijzondere voorwaarden voor haar bevrijding de algemene voorwaarden zijn, waarbin-

nen de moderne maatschappij alleen kan worden gered en de klassenstrijd kan worden vermeden." (17)

In de strijd tussen kapitaal en arbeid is de middenklasse echter niet de lachende derde. Steeds worden delen van de middenklasse in het proletariaat teruggeworpen en er heerst een konstante angst dat de arbeidersklasse de kleine burgerij zal overvleugelen. Toch voelt de middenklasse zich verheven boven het proletariaat. Het socialisme, dat zij als een scherpe aantasting van hun - als zodanig ervaren - vrijheid en onafhankelijkheid beschouwen, wijzen zij af. Maar ook in het grootkapitaal zien de kleinburgers een bedreiging. Het kapitaal beschouwen zij als een konkurrent, maar geen gelijkwaardige. Door de andere relatie, waarin zij tot het kapitaal staan, richten zij zich slechts tegen het profiterende aspect ervan (krediet). Dit in tegenstelling tot de relatie van de arbeidersklasse met het kapitaal. Deze ondergaat het kapitalisme niet alleen in zijn uitwassen, maar in zijn wezen. Daarom is het anti-kapitalisme van de middenklasse een ander dan dat van het proletariaat.

De middenklasse voelt zich dus - zoals Jan Romein terecht heeft gesteld - tussen de hamer van het kapitaal en het aambeeld van de arbeid bekned. De middenklasse is daarom evenzeer anti-kapitalistisch als anti-proletarisch. Dat wil zeggen: "afgunstig bang naar boven en minachtend bang naar beneden en machteloos naar beide zijden." (18)

Als zo'n algemeen belang, dat in werkelijkheid dus een groepsbelang is, wordt gezien het belang van de natie. De klassenstrijd verzwakt de kracht van de eigen natie. In het algemeen belang, zo is de opvatting van de middenklasse, moet samenwerking tussen de verschillende klassen (solidariteit) de plaats innemen van de verouderde klassenstrijd.

In het programma van de nsb staat daarover: "Daarom stellen wij, nationaal-socialisten, tegenover de verouderde leuze van de klassenstrijd, den modernen eisch van solidariteit tusschen alle klassen van de bevolking." In de ogen van de kleine burgerij is eendrachtige samenwerking tussen de verschillende maatschappelijke klassen noodzakelijk om de produktie te bevorderen; een stijgende produktie geeft immers grotere welvaart, die dan

aan de gehele natie ten deel valt. "Alsof fabrikant, werkbaas, spinner niet één belang hebben, het belang van een welvarend spinnersbedrijf." (14)

Die solidariteit tussen de klassen, waarbij poliarisatie als het ware bevroren wordt, is in het belang van de middenklasse, in ieder geval op korte termijn. Een ongestoorde voortgang van de produktie (geen staking, maar ook geen uitsluiting) is een nationaal belang. Vandaar dat de kleine bourgeoisie 'nationaal' denkt. Tegenover de 'volksvreemde' (strijdig met het belang van de natie) gedachten van internationale solidariteit van het proletariaat en de internationale versterking van het grootkapitaal, stelt de kleine burgerij het nationalisme.

Het nationalisme, of beter extreem nationalisme is daarom één van de opvallendste kenmerken van het fascisme.

Het beklemtonen van de (eigen) natie is gerelateerd aan de mytische verheerlijking van het (eigen) volk. Bloeden bodemtheorieën worden gebruikt om het 'volkseigene' karakter van de natie te bewijzen.

De konsekwentie van dit extreem nationalisme is de roep om een 'sterke man' en een 'sterke staat'. De leidersidee, het geloof in een messias, die orde zal scheppen in de bestaande chaos, is al oud. Telkens doemt de charismatische leidersfiguur in de historie op.

De middenklasse ziet in zo'n sterke man de konkrete oplossing voor de eigen problemen. De vaderfiguur in de politiek - samenhangend met otoritaire denkstructuren - is kenmerkend voor het fascisme. Gewend als zij veeal zijn om in hiërarchieke verhoudingen te denken, zowel door hun bijzondere plaats in het produktieproces (militairen, ambtenaren) als door hun opvoeding (katoïisisme), aanvaarden de kleine burgers gemakkelijk de otoritaire 'leider', zelfs als het deze Führer of Duce duidelijk aan charisma ontbreekt, zoals bij Mussert het geval was.

De 'leider' is voor de gefrusteerde kleinburger de verpersoonlijking van zijn idealen. Die idealen van rust en orde vindt hij onvoldoende in het burgerlijk liberalisme. Toch lopen fascisme en liberalisties kapitalisme in dit opzicht ideologies parallel, want zoals Marcuse zegt: "De charismaties-otoritaire leidersgedachte is

al gepreformeerd in de liberalistiese verheerlijking van de geniale ekonomiese leider, de geboren chef." (19)

De fascistiese leider is de uitvoerder van de 'gezonde' volkswil. Hij blijft drijven op de vooroordelen van de middenklasse en een deel van de arbeidersklasse. Massa, partij, leider, natie en staat zijn in het fascisme feitelijk ondeelbaar. In de fascistiese ideologie belichaamt de staat de massa in de persoon van de leider.

Na de staatsgreep van de fascistiese partij volgt een versmelting van staat en partij. "Het Führerprincipe, de centralistische opbouw van de partij naar militair model was zowel noodzakelijk voor deze vorm van de machtsstrijd als voor de volgende stap - de versmelting van het fascistische partij-apparaat met de even centralistisch opgebouwde staatsburocratie -." (12) Evenals de liberale staat is de fascistiese staat de staatsrechtelijke uitdrukking van het monopoliekapitalisme. Het belangrijke verschil is echter dat de staat in het fascisme primair gesteld wordt. 'Recht is wat het volk nodig heeft', is een karakteristieke leuze van het fascisme, waarbij voor volk eigenlijk staat gelezen moet worden. Dit absolute primaat van de staat wordt met terroristiese middelen doorgevoerd. (20)

De fascistiese staat is een totalitaire staat, waarin de heersende fascistiese partij het monopolie uitoefent over alle vormen van de maatschappelijke organisatie en over informatie en propaganda. Kenmerkend voor de totalitaire staat is het feit dat de leden ervan voor deze staat worden gemobiliseerd. De massapropaganda en massa-organisatie die daarvoor is vereist, is nauw verbonden met het massapsychologiese aspekt van fascisme en fascistiese staat. (21)

Een analiese van het fascisme en de fascistiese staat zou onverklaarbaar zijn, als voorbij werd gegaan aan het psychologiese aspekt ervan. Daaraan zijn al in de jaren dertig belangrijke onderzoeken gewijd. Gangmaker was het Institut für Sozialforschung in Frankfurt, waaraan onder meer Adorno verbonden was. Andere sociaal psychologen die zich toen met het fascisme bezig hiel-

den waren Erich Fromm, Herbert Marcuse en Wilhelm Reich. Zij probeerden een antwoord te geven op de vraag hoe het in wezen kleinburgerlijke fascisme tot een massabeweging kan uitgroeien, die grote delen van de arbeidersklasse weet te winnen.

Zowel het proletariaat als de middenklasse, zo constateerden zij, is afhankelijk van de kapitalistische klasse. Positie zowel als zijn van arbeidende en middenklasse worden direkt bepaald door de verhouding tot het kapitaal en indirekt door de ideologie van de heersende klasse. Beide hebben een otoritaire basis.

Deze vindt zijn weerslag in het gezin, de kleinste economische eenheid in de kapitalistische maatschappij. Daar ligt de 'persoonlijkheidsgrondslag van het fascisme' (Fromm).

De oostduitser Müller-Hegemann heeft in een studie over enige honderden nationaal-socialisten aangetoond dat deze in hun jeugd otoritair en gewelddadig zijn opgevoed. Zij kenden een sterke mate van onzekerheid en agressie. (22)

In het otoritaire gezin is, zoals Reich aantoonde, geen plaats voor een vrije beleving van de seksualiteit. Hij ziet in het sado-masochistische element van het fascisme een reactie op deze soort opvoeding.

In de jaren veertig hielden Adorno en anderen een empirisch onderzoek naar wat zij de 'otoritaire persoonlijkheid' noemden. Aan de hand van bepaalde meettechnieken (F-schaal) toonden zij aan dat het otoritaire individu anti-semities, anti-demokraties en etnosentries is. Hiermee zijn de individueel-ideologische componenten in een totalitaire beweging als het fascisme opgespoord. De otoritaire mens reageert vijandig op diegenen die niet tot de 'eigen groep' behoren. Dit kunnen negers, joden, arabieren, aziaten of zigeuners zijn. Maar niet alleen tegen andere 'rassen' keert het otoritaire individu zich: ook buitenlanders (gastarbeiders), aanhangers van een bepaalde religie (jehovagetuigen, vrijmetselaars, soms katolieken), vrijdenkers en homoseksuelen fungeren als zodanig. Intellectuelen, studenten en kunstenaars worden gewantrouwd.

Deze fobieën zijn niet gebonden aan een maatschappelijke klasse. Aangezien de gehele kapitalistische maatschappij door de burgerlijke ideologie wordt bestreken

ondergaan alle klassen de invloed daarvan in meerdere of mindere mate.

Het bij de fascist levende louter emotionele onbehagen jegens 'de maatschappij' richt zich uitsluitend tegen bepaalde facetten ervan als grootkapitaal, parlementaire stelsel, vakbeweging en dergelijke, maar nooit tegen het maatschappelijk stelsel als zodanig.

Sommigen zien het fascisties onbehagen als 'een verzet tegen de wereld van de nooit ernstig genomen idealen, tegen de wereld van de massa en tegen de wereld van de maagvergoders' en hebben er begrip voor dat 'als protest tegen de maatschappelijke vervlakking en vervuiling een eerlijk en idealistisch fascisme kon ontstaan.' (23) Dit idealisme is echter schijnbaar.

Want dit verzet tegen het vulgaire materialisme "verliest zijn positieve karakter als men het zijn functie waarde in de sociaal-economische werkelijkheid teruggeeft: die functie was de heroïsering van de armoede. En al was dat een geestelijke faktor, die 'geest' was niet autonoom maar produkt van iets anders, ideologische reflex op en ideologische verhulling van maatschappelijk onrecht. Geestelijke faktoren zijn autonoom en de uitdrukking van iets anders tegelijk. Als zij niet autonoom hadden kunnen functioneren, dan moet onverklaarbaar blijven dat in Duitsland na 1930 de meerderheid der bevolking handelen kon in strijd met haar eigen belangen. Tegelijkertijd echter is die blindheid voor de eigen sociaal-economische belangen ideologies, maatschappelijk geproduceerde schijn en verblinding. Element in die verblinding was het voorspiegelen van anti-materialistische waarden als positief, los van een sociale en economische kontekst: eer, fatsoen, heroïek, plicht klinken wel positief, maar openbaren pas hun maatschappelijke functie voor wie de samenhang ziet waarin ze geëxploiteerd worden." (24)

Hoe onverklaarbaar het fascisme zonder het 'idealistische element' ook is, het is op zichzelf nog geen adequate verklaring ervoor.

de otoritaire verzorgingsstaat

Men zou kunnen zeggen dat de eerste fase van het monopoliekapitalisme een tiental jaren heeft geduurd (1919-1929). Het is een periode waarin de greep van de staat op het individu, hoe onmiskenbaar ook, toch nog niet volledig is. De tijdens de eerste wereldoorlog ontstane regulatie van het produktie- en distributieproces door overheidsmaatregelen (oorlogseconomie) blijft - op bescheidener schaal - gehandhaafd en het ingroeien van de arbeidersbeweging in het staatsapparaat vindt in betrekkelijk snel tempo plaats (8-urige arbeidsdag, cao) maar toch manifesteert de politieke macht van de staat zich nog wat aarzelend.

De krach van Wallstreet schokt het vertrouwen van de bourgeoisie en leidt tot verschillende reacties. In een aantal europese landen tracht zij de kapitalistische grondslagen van de maatschappij met behulp van het fascisme te konsolideren. In de Verenigde Staten wordt een geheel andere weg ingeslagen.

Die weg, na de tweede wereldoorlog algemeen in west-europa gevolgd, en gebaseerd op de economische theorie van Keynes, betekent een nieuwe fase in het monopoliekapitalisme. Maar zowel in de fascistiese versie, als in die van de 'verzorgingsstaat', is de invloed van de staat op de maatschappij veel meer manifest dan in voorgaande fasen.

"Op de achtergrond van deze hele ontwikkeling staat de twijfel aan het systeem en de onzekerheid over de toekomst van het kapitalisme. Dit feit kan niet meer worden weggeredeneerd. In de lagen van de bourgeoisie, die de sleutelposities bezetten, heerst tegenwoordig de vaste overtuiging, dat het automatisme van de economie

en de marktmechanismen niet in staat zijn het voortbestaan van het systeem te waarborgen. Zij beseffen heel goed dat zij niet op het inwendig automaties mechanisme van de kapitalistische economie kunnen vertrouwen en er een bewuste, steeds verder reikende, regelmatige en systematische interventie nodig is, om het systeem te redden.(...) Deze macht is de staat. Het neo-kapitalisme wordt vooral gekenmerkt door een toenemende interventie van de overheid in het economies leven. Ook in dit opzicht is het tegenwoordige neo-kapitalistische experiment in west-europa niets anders dan de voortzetting van het New Deal experiment in de V.S. Er is nog een tweede faktor, die het toenemend ingrijpen van de staat in het economies leven verklaart en waar men rekening mee moet houden, als men de wortels van het huidige neo-kapitalisme wil begrijpen, nl. de koude oorlog of meer in het algemeen de uitdaging aan het wereldkapitalisme, die van alle anti-kapitalistische krachten uitgaat." (25) Ernest Mandel onderscheidt een aantal faktoren die bepalend zijn voor de vorm van monopoliekapitalisme, zoals we die nu kennen. Dat zijn de versnelde technologiese ontwikkeling, een groeiende tendens tot economiese programmatie en planning en het "afremmen" van de crisis en het omzetten daarvan in resessies. (26) Hoewel er in het monopoliekapitalisme natuurlijk geen sprake kan zijn van een stabiele economie, heeft de afremming van periodieke crisis ("overproduktie"), zoals die tot 1929 in de kapitalistische economie onvermijdelijk waren, een schijn van onwankelbaarheid aan het monopoliekapitalisme gegeven. Sinds de tweede wereldoorlog zijn de sociale verzekeringen (ouderdomspensioen, ziekte- en werkloosheidsverzekeringen) sterk in omvang gegroeid. Er is dus sprake van direkt en "ingehouden" loon. Dit ingehouden loon heeft een zgn. anti-siklies karakter, d.w.z. het fungeert als stootkussen als door optreden van een economiese crisis het nationale inkomen (en daardoor de koopkracht) sterk dreigt te verminderen. Als werkloosheidsuitkeringen en andere sociale vergoedingen bij werkloosheid 60 procent van het inkomen bedragen, betekent dat dat een landelijk werkloosheidspercentage van bijv. 25 procent slechts een vermindering van de vraag met 10 procent tot gevolg heeft. Als belangrijk bijver-

schijnsel van deze "sociale taak" van de monopolistische staat, valt de tendens tot permanente inflatie te konstateren. Deze permanente inflatie, onvermijdelijk in het monopoliekapitalisme, is de konsekwentie van de poging om de diepte van de crises te beperken. Er wordt op grote schaal koopkracht geproduceerd (wapenproductie), die niet door een vergroot warenaanbod gekompenseerd wordt. Dit verschijnsel wordt nog versterkt door de starheid van de prijzen in een monopoliekapitalistische economie. Door de kartelvorming dalen de prijzen in een monopoliekapitalistische productie bij een groter aanbod nauwelijks. De economische planning in de monopoliekapitalistische staat, beoogt in feite niets meer dan een coördinatie van investeringschema's van de monopolies. De staat neemt op nationaal en internationaal nivo de taken van de monopolies over.

Een voorbeeld van de wijze waarop de staat regulerend optreedt om chaotische concurrentie tussen ondernemingen te voorkomen, is de invoering van een kartelregister, waar alle kartels (d.w.z. afspraken over de gedragslijn van een bepaalde bedrijfstak of bedrijfskolom in het eerste geval is sprake van een horizontaal, in het tweede geval van een vertikaal kartel-) geregistreerd staan. In Nederland zijn er zo'n 1500 kartels, waarover geen gegevens verstrekt worden, want het kartelregister is geheim. Volgens de Wet Economische Mededinging kan de overheid een kartel algemeen bindend verklaren (dwangkartel). Het kartelbeleid, dat een sterk monopolistisch karakter heeft, is dus een zaak tussen overheid en bedrijfsleven, waarbij de staat optreedt als vertegenwoordiger van het "algemeen belang". De staat treedt in feite op als bewaker van de makro-economische continuïteit tegenover mikro-economische deelbelangen. (27)

Kortom, de staat treedt op als producent, als konsument en als derde die zich inspannt om de oneffenheden in economies gebeuren op te vangen.

"Zij voert een economische politiek gericht op doelstellingen als: volledige werkgelegenheid, prijsstabiliteit, een evenwichtige groei, betalingsbalansevenwicht en een rechtvaardige inkomensverdeling (wat dit ook mogen zijn). Zij voert daartoe een loon- en prijspolitiek, manipuleert met haar budget, geeft fiscale faciliteiten, voert een monetaire politiek enz. Daardoor is het haar sedert de

tweede wereldoorlog gelukt de amplitudes van de conjunctuur af te vlakken. Het westen heeft na de tweede wereldoorlog geen crisis meer meegemaakt van een diepte als die uit de eerste veertig jaar van deze eeuw. Sectoraal en regionaal voert zij een structuurbeleid, moedigt investeringen in achtergebleven regio's aan, zorgt voor omscholing van arbeidskrachten, enz. Deze bemoeienis van de overheid met het economisch gebeuren heeft in het westen de verbeterde economische positie van de massa een grotere stabiliteit gegeven. Het materiële bestaan is nog eens extra verzekerd door pensioenen, AOW, uitkering bij ziekte en werkloosheid." (28)

De monopoliekapitalistische staat van na de tweede wereldoorlog kenmerkt zich duidelijk door de "sociale verzorging van staatswege"; men spreekt daarom van "verzorgingsstaat". Daarbij blijven de kapitalistische uitgangspunten (winstprincipe en vrij ondernemerschap) gehandhaafd; investeringspremies, rentesubsidies, versnelde afschrijvingen en kredietgaranties dienen om de ondernemer financieel te steunen en daardoor in staat te stellen zijn 'sociale taak' tegenover de werknemers te kunnen (blijven) uitoefenen.

Een van de belangrijkste factoren in het huidige monopoliekapitalisme is de tendens tot een versnelde technologische ontwikkeling. De productie is steeds afhankelijker geworden van de resultaten van wetenschappelijk werk en het omzetten daarvan op zo kort mogelijke termijn in de productie. De industriële productie is een directe technologische toepassing van wetenschap geworden. Naast kapitaal en arbeid is wetenschap daarmee productiefactor geworden. (29)

"De formule wetenschap = directe productiefactor kenmerkt de kwalitatieve verandering: de effectiviteit van de industriële productie is op het ogenblik in de eerste plaats afhankelijk van het ontwikkelingsnivo van het wetenschappelijk werk, van de organisatiegraad in het proces van onderzoek en toepassing, van de productie, van de gerichte inzet van middelen in het onderzoek (opstellen van prioriteiten) en van de gerichte opleiding van wetenschappelijk gekwalificeerde arbeids-

krachten." (30)

De vervlechting van wetenschap en produktie is allereerst een kwantitatief proces, op gang gebracht door de konsentrasie van het kapitaal. Wanneer echter de wetenschap een sleutelpositie bij de produktie gaat innemen en wanneer de middelen die noodzakelijk zijn voor research en toepassing daarvan het akkumulatievermogen van het monopoliekapitaal te boven gaan (en de staat die taak overneemt), kan gesproken worden van een kwalitatieve verandering. Met deze verandering van wetenschap in een direkte produktiefaktor worden onderzoek en ontwikkeling zowel nationaal als internationaal tot het belangrijkste wapen in de monopoliekonkurrentie. De konkurrentiestrijd tussen de monopolies is op het ogenblik vooral de strijd om de grootste invloed op de economische en wetenschapspolitiek van de staat. De relatie tussen wetenschap en onderwijs is evident. Het onderwijs heeft uitsluitend tot taak de produktiekracht wetenschap te versterken. De universiteit wordt in dienst gesteld van monopolies (wet Veringa). (31)

Het geëigende middel daartoe is het zitting nemen in curatoria van universiteiten en hogescholen door vertegenwoordigers van het bedrijfsleven. Vooral de technische en economische hogescholen hebben daarbij de voorkeur. Had in 1968 slechts 38 procent van de curatoren nauwe banden met het bedrijfsleven, bij de beide economische en drie technische hogescholen bedroeg dit 77 procent.

Verder mag niet vergeten worden dat de staat met de noodzakelijke investeringen in de ontwikkeling van infrastructuur en technologie, die voor de particuliere ondernemingen te kostbaar zijn, alleen de produktiekosten "socialiseert", de winsten blijven particulier. Toch zijn er voor het monopoliekapitaal schaduwzijden aan deze ontwikkeling. De toename van de arbeidsproduktiviteit als gevolg van de wetenschappelijk-technologische revolutie versterkt het gevaar van overproduktie. Dit gevaar wordt gedeeltelijk ondervangen door opzettelijke produktiebeporing (in de USA wordt nog geen 90 procent van het produktiepotentieel benut) en door onproduktieve investeringen (reklame). De taak van de monopoliekapitalistische staat is daarom vervangende markten te scheppen om de stijgende pro-

duktiekapasiteiten op te vangen. Het middel bij uitstek daarvoor is de bewapeningspolitiek, die nauw samenhangt met de rol van de ideologie in de monopoliekapitalistische maatschappij (koude oorlog). (33)

Immers, de bewapeningswedloop versnelt de produktie, verhoogt het verbruik zonder dat er verzadiging kan intreden, en het vergemakkelijkt de staatskontrolle op de technologie. Dit laatste veroorzaakt de "militarisering van de wetenschap". Zonder de bewapeningswedloop, die een militair-industrieel kompleks deed ontstaan. (34), zou fundamentele research door de monopolies grotendeels onmogelijk zijn vanwege de kostenfaktor. "Militair onderzoek en ontwikkeling wordt enerzijds binnen het kader van de bewapeningswedloop verricht om het kwalitatieve bewapeningsprogramma steeds op het meest recente nivo te houden. Anderzijds speelt de civil fall-out (resultaten die voor de siviele sektor van waarde zijn) van militair speur- en ontwikkelingswerk een steeds belangrijker rol naarmate de moderne industrieën (vliegtuigbouw, elektronika, ruimtevaart, kerntechniek, enz.) steeds minder in staat blijken om de technies-wetenschappelijke vooruitgang op hun siviël gebied voldoende te organiseren." (35) Zo besteedde de westduitse regering in 1963 bijna 34 procent van de totale uitgaven aan speur- en ontwikkelingswerk aan defensieresearch, niet meegerekend de uitgaven voor kernenergieonderzoek en ruimtevaarttechniek. In 1966 bedroeg het aandeel van de Amerikaanse defensie 51 procent van het totaal van de overheidsuitgaven, terwijl nog eens 7½ procent voor ruimtevaart en kernenergie was.

Die vervlechting van bewapening en industrie blijkt bijv. ook uit de aankoop begin 1969 van 88 Phantom straaljagers door West-Duitsland tegen een bedrag van 2052 miljoen mark. Die overeenkomst bevatte verder onder meer het beding dat of de Amerikaanse vliegtuigindustrie voor 500 miljoen of de Amerikaanse regering voor 200 miljoen mark kompensatie-orders in West-Duitsland zou plaatsen. Terecht stelt Altwater dan ook dat de bevrijdende werking van de technische vooruitgang en de mogelijkheden tot humanisering van de maatschappij onbenut blijven, intege-

deel zelfs gebruikt worden voor destruktieve toepassingen. (35)

Hoe belangrijk de uitgaven voor bewapening en alles wat daarmee samenhangt in de monopoliekapitalistische staat zijn, hebben Baran en Sweezy aangetoond. De Amerikaanse staatsuitgaven stegen ten opzichte van het bruto nationaal produkt van 10 procent in 1929 tot 29 procent in 1961. De toename kwam grotendeels voor rekening van het leger (in 1929 0,7 procent van het totaal, in 1961 gestegen tot 11,5 procent). In 1939 waren in in de V.S. 17 procent werklozen, in 1967 6 procent. Maar in de wapenindustrie werkten in 1939 slechts 1 procent van de beroepsbevolking, terwijl in 1967 10 procent daar werkzaam was. Hieruit volgt dat er tans op een zelfde schaal werkloosheid zou zijn als de bewapeningswedloop er niet geweest was. Vanzelfsprekend zou een dergelijke permanente werkloosheid een enorme bedreiging voor het kapitalistische stelsel geweest zijn, niet zozeer economies als wel sociaal.

Vandaar dat in het tijdperk van het monopoliekapitalisme zoals we dat nu kennen, de militaire uitgaven veel sneller stijgen dan de siviele, terwijl het grootste deel van de siviele uitgaven dan nog infrastrukturele projekten als wegen en havens betreft, die in de eerste plaats ten goede komen aan het bedrijfsleven. De maatschappelijke kosten van deze uitbreidingen (luchtverontreiniging, lawaai, onvolgende openbaar vervoer) zijn dan voor rekening van de konsumenten.

Toch zijn er tendensen die remmend werken op de staatsmonopolistische doorvoering van de wetenschappelijk-technologische ontwikkelingen. De kapitalistische produktieverhoudingen beperken de optimale toepassing van onderzoekresultaten (patentenijskast); verder vindt er verspilling van onderzoekresultaten plaats (konkurrentie). Objektiv versterkt de wetenschappelijk-technologische ontwikkeling een aantal tegenkrachten op maatschappelijk gebied. Dat zijn: de angst voor technologische werkloosheid, toenemende afhankelijkheid van de middenklasse van de monopolies, die tot een versterkt anti-kapitalisties bewustzijn kan leiden en tenslotte de belangrijker rol van de intellektuelen, die steeds vaker uit het prole-

tariaat gerekruteerd worden. In dit verband moet gewezen worden op de studie van Gorz, die de tegenspraak tussen de sterkere noodzaak van wetenschappelijke arbeiders en het gevaar van sterkere bewustwording in het kapitalistische produktieproces sinjaleert. (36)

De ontwikkeling van liberale rechtsstaat tot otoritaire verzorgingsstaat vinden we weerspiegeld in de evolutie van het parlement en wel in de relatie tot regering, openbare en juridische macht.

Zoals we gezien hebben ontstaat in de eerste fase van het monopoliekapitalisme een sterke tendens om korporatieve lichamen te institutionaliseren, die taken van het 'demokraties' verkozen parlement overnemen en nieuwe taken uitvoeren. Dit korporatisme, de ideologie van het zgn. algemeen belang, is de hoeksteen van het fascistiese denken, maar ook in rooms-katolieke, protestant-kristelijke en zelfs sociaal-demokratiese kringen werden in de jaren twintig en dertig korporatistische gedachten ontwikkeld. Na 1945 werden korporatistische besluiten uit de bezettingstijd door de nederlandse regering overgenomen (Ziekenfondsbesluit). Verder vond de uitbouw van korporatistische na-oorlogse instituties als publiekrechtelijke bedrijfsorganen en Ser plaats.

Voor de monopoliekapitalistische staat werken 'wetten' belemmerend. "De wetten in de liberale staat maken idealiter het overheidsoptreden voorspelbaar voor alle kapitalisten en binden het overheidsoptreden aan de wetten die door de vertegenwoordigers van de kapitalisten in het parlement gemaakt zijn. De wetten in een monopoliekapitalistische staat geven zeer globale richtlijnen voor de regeling van een bepaalde aangelegenheid en delegeren verder verstrekkende bevoegdheid aan de staat om de bepaalde aangelegenheid nader te regelen. De wet is zo de basis voor zeer ruime bevoegdheden van de staat, doordat de wetten zelf reeds bepalen dat nadere regeling door de regeringsburokratie moet geschieden. Tegelijkertijd is de wet zo geformuleerd dat de overheid niet zozeer gebonden is aan de wet bij het geven van nadere regelingen, maar integendeel een vrijbrief krijgt. Op wettelijke bepalingen kan bijvoorbeeld

door de regering of door een minister uitzondering gemaakt worden." (41) In dit verband is het symptoom dat de commissie Cals-Donner, ingesteld om de grondwet te herzien, tot verregaande verkorting heeft geadviseerd. De parlementaire functies van openbare controle, volksvertegenwoordiging en wetgeving gingen verloren in de veranderde relatie van het parlement tot de rest van de staat; een proces dat Agnoli de "verstatelijking van het parlement" heeft genoemd. (38) Agnoli onderkent in de westerse democratie een zogenaamde involutietendens, waaronder hij verstaat het proces (politiek, ideologisch, maatschappelijk) waarin democratische staatsinrichtingen, partijen en theorieën zodanig worden omgevormd dat hun formele instandhouding steeds meer de voorwaarde wordt voor het in toenemende mate ongecontroleerd verlopen van de politieke wilsvorming buiten het parlement om. De liberale staat is een otoritaire staat geworden. "In de parlementair geregeerde landen wordt de involutie in het algemeen hierdoor gekenmerkt dat zij zich niet dwars tegen de oude constitutionele normen en vormen wil doorzetten, maar daar tendentieel juist gebruik van tracht te maken. Om de democratie te transformeren (omvormen), wordt de functie van de traditionele structuren verschoven. Het waardesysteem blijft in principe gehandhaafd. Dit verschijnsel dient des te urgenter geanalyseerd te worden, daar de westerse maatschappij haar democratische gehalte - dwz. de grondslag van de historische rechtvaardiging van het kapitalisme tegenover ieder streven naar revolutie - bewijst aan de hand van de normen en organen van de staat die deze maatschappij organiseert en niet aan de hand van het proces van haar produktiewijze." (38) Agnoli wijst erop dat de huidige otoritaire verzorgingsstaat zonder terreur vrijwel dezelfde doeleinden nastreeft als de fascistische totalitaire staat. (39) De parlementaire democratie dient die doeleinden te verhullen. "De oudliberale staat had in de beginperiode van de kapitalistische expansie de kontradiktie (tegenspraak) in de maatschappij domweg ontkend door de massa's die zich reeds lieten horen, gewoon te negeren. De fascistische staat wilde de grote meerderheid van de bevolking met terroristische middelen van het beslissingsproces uitsluiten en de kontradiktie gewelddadig

oplossen. Nu is de beurt aan de parlementaire democratie om haar structuur en functie zodanig te veranderen, dat zij de tegenstelling met succes kan glad strijken en door overheidsingrijpen sociaal kan vereffenen: zij moet in staat zijn disciplinerend in de kontradiktie in te grijpen. De daarmee samenhangende, zich overal manifesterende involutietendens naar een otoritaire staat in de vorm van een rechtsstaat weerspiegelt meer algemene tendensen in de richting van disciplinerend, die kenmerkend zijn voor het gehele proces van de westerse maatschappij. Waartoe o.a. de oligopolistische planning van de warenproduktie en -distributie behoort, als ook de reglementering van de arbeidsmarkt."

Toch is de defunktionalisering van het parlement in de huidige monopoliekapitalistische maatschappij functioneel: het dient de veranderde verhouding tussen staat en maatschappij. Daarom zijn alle pogingen het parlementaire stelsel te "hervormen" (gedeeltelijk distriktenstelsel, overheidssteun aan politieke partijen, e.d.) zoals pragmatiese aanpassers propageren, een miskenning van de functie van het huidige parlement, want het functieverlies is paradoxaal functioneel voor de machtshebbers. Het parlement functioneert tans als versluieringsorgaan, waarin manipulatie en depolitisering hand in hand gaan. Die manipulatie bestaat uit het voortdurend scheppen van objecten van agressie, waartegen "men" zich kan richten (Damslapers, Zuidmolukkers, stakers e.d.), uit de voorstelling dat politieke machtsuitoefening alleen voor deskundigen (elite) weggelegd is, uit de voorstelling dat de politieke problemen technisch-administratieve problemen zijn (burokratie), en uit het voortdurend stimuleren van de konsumptie en recreatie (verhulling van de vervreemding).

Was in de vorige eeuw de afstomping van de massa een noodzakelijke voorwaarde om het parlement te vrijwaren van volksinspraak, in het huidige monopoliekapitalisme is de gemanipuleerde onmondigheid van de massa de ideologische noodzakelijkheid om het parlement te laten functioneren als onderdrukkingsmiddel. Of zoals Agnoli zegt: "De gemanipuleerde depolitisering van de massa is het noodzakelijk korrelaat van en de voorwaarde voor de

machtspolitieke defunktionalisering van het parlement." Deze manipulatie heeft geleid tot een vals bewustzijn dat tot algemeen bewustzijn is geworden. De manipulatie is steeds gericht op het omvormen van het in een kapitalistische maatschappij levend antagonisme (tegenstellingen die voortkomen uit de produktiewijze) in een voor de machthebbers veel ongevaarlijker pluralisme. (40) De vele groepen die hun aandeel opeisen in de geproduceerde goederen versluieren de tegenspraak tussen de private eigendom van produktie en de kollektieve konsumptie door de producenten. Zo wordt de massa versplinterd. (pluralisme)

De transformatie van de konstitutionele staat in zijn parlementair-burgerlijke vorm weerspiegelt de reductie van het antagonisme tot pluralisme, aldus Agnoli. De parlementaire democratie biedt echter nog niet voldoende garantie om de kapitalistische macht ongestoord te kunnen uitoefenen. Al was het vertegenwoordigend beginsel wel van meet af aan bedoeld als middel om de bevolking ver te houden van de machtscentra van de staat, de massa zou het parlement altijd als instrument tot emancipatie en organisatie kunnen gebruiken. De bourgeoisie moest dus de kans op een werkelijk democratische omvorming van de staat verminderen; involutie was en is daarvoor het gehanteerde middel.

Met Agnoli zou men de westerse democratie een democratie zonder demos (volk) kunnen noemen. Het "welzijn" vormt het manipulatieve middel om de tegenstellingen in de maatschappij te neutraliseren en een mistiek staatsburgerbewustzijn te scheppen, waarbij het de regering de uitvoering en de politieke partijen de bemiddeling op zich nemen. Het parlement dient daarbij als filter: het selekteert de wensen van de bevolking en speelt ze door naar de staat. Ontevredenheid die de kaders van de rechtsstaat te buiten gaat, worden opgevangen door de minderheidsfrakties. Parlement en staat zijn tans geheel verstrengeld; er heeft een samengaan plaats gehad van de toppen van de regering met de leiding van het parlement. Het parlement vertegenwoordigt niet het volk, maar de otoritaire staat: de volksvertegenwoordiging is getransformeerd tot

staatsrepresentant. Daardoor is de vraag naar de macht losgekoppeld van de opheffing van de onderdrukking. De presentatie van de macht in het parlement gelegitimeerd door de vrije verkiezingen en de regelingen van de staat door de bekrachtiging van het parlement. De machtsfunctie van het parlement is zijn machteloosheid.

Een van de meest opvallende eigenschappen van het huidige parlement is dat deze de macht openbaar maakt. Het parlement neemt de taak op zich de door de oligarchische elite genomen beslissingen openbaar te maken; het parlement fungeert als uitvoerend orgaan van de staat in die zin dat deze politieke richtlijnen van boven naar beneden transporteert. (41)

"In het samenspel tussen partikuliere belangen en overheid worden in een niet-openbare sfeer beslissingen genomen, die in feite het overheidshandelen bepalen. In deze voor-parlementaire ruimte wordt het beleid geformuleerd. Veranderingen daarop kunnen door het parlement nauwelijks worden aangebracht, gesteld dat het dat zou willen. In het feitelijke beslissingsproces speelt het parlement geen rol meer. (...) De verhouding tussen parlement en overheid heeft zich omgekeerd. Het parlement funktioneert (...) om besluiten akseptabel te maken voor de kiezers." (9) Ook de parlementaire controle is fiktief geworden, de veranderde relatie tussen staat en maatschappij laat geen ruimte daarvoor over. De voorbereiding van het overheidsbeleid vindt plaats in oncontroleerbare commissies (regeringscommissies, waarin slechts de leiding van het parlement is vertegenwoordigd en buiten parlementaire adviescommissies van bureaucratiese sinjatuur) en in korporatieve raden (SER, Stichting van de Arbeid, e.d.).

Het parlement beperkt zich achteraf tot het bekrachtigen van de besluiten, die buiten haar genomen zijn: legitimatie van de besluitvorming.

Ook in de politieke partijen zelf weerspiegelt zich deze transformatie. Het zijn "volkspartijen" geworden die het "algemeen welzijn" behartigen (Katholieke Volkspartij, Volkspartij voor Vrijheid en Democratie). Deze veranderde functie van de partijen drukt zich uit in de verhouding tussen partij en parlementaire fractie. In de fractie, die zich in hoge mate heeft losgemaakt

van de partij. ontstaat een oligarchie, die de kontakten met de overheidsburokratie monopoliseert, evenals de informatie uit de voorparlementaire beslissingsruimte. Deze partijoligarchie is onkontroleerbaar.

Toch moeten we er op bedacht zijn dat de heersende klasse in de monopoliekapitalistische maatschappij de parlementaire fasade neerhaalt als het parlement zijn functie (desfunktionalisering) onvoldoende vervult. Bij fascistiese staatsgrepen wordt steeds het argument gebruikt dat het parlement een machteloos praatkollege is. In feite proberen deze volksvertegenwoordigingen dan op de oude ("liberale") wijze te funktioneren en verzetten zij zich tegen de transformatie van de democratie, die voor het monopoliekapitalisme noodzakelijk geworden is. (Vergelijk in dit verband: de Griekse staatsgreep en de samenzwering in Italië) (42).
Of zoals Agnoli zegt, "In zoverre funktioneert het parlement als vertegenwoordiging van macht en gezag. Alleen als zodanig is het voor de burgerlijk kapitalistische maatschappij interessant en aanvaardbaar. Waar het dreigt open te staan voor emancipatooire tegenmacht, omdat de transformatie niet wil lukken, grijpt de heersende klasse naar hardere middelen om zich zelf te representeren." (38)

noten

- (1) P.Lapinski: Der Sozialstaat.
- (2) Over het tijdstip waarop de monopoliekapitalistische fase aanbreekt wordt verschillend gedacht. Zo laten Baran en Sweezy dit begin in het jaar 1870 vallen, terwijl Lenin het jaar 1900 noemt. Hoewel de konzentratie van het kapitaal inderdaad vanaf 1870 duidelijk waarneembaar is en men van 'imperialisme' gaat spreken, worden er eerst in de loop van de eerste wereldoorlog twee factoren aan deze ontwikkeling toegevoegd, die van beslissend belang zijn. Dat zijn het ingrijpen van de staat in het distributieproces en in mindere mate in het produktieproces (oorlogseconomie) en de aanvaarding door de staat van de arbeidersbeweging als maatschappelijk fenomeen (invoering algemeen kiesrecht). Op grond hiervan zou men de voorkeur kunnen geven aan het jaar 1918 als begin van een min of meer 'volwassen' monopoliekapitalisme.
- (3) P.Kropotkin: The state, it's historic role.
- (4) F.Engels: De oorsprong van het gezin, van de particuliere eigendom en van de staat.
- (5) K.Marx: Die Deutsche Ideologie.
- (6) M.Bakker: Kiezen of knoeien.
- (7) De sociaal-ekonomiese achtergronden van het militarisme, een ekserpt van F.Vilmar: Rüstung und Abrüstung im Spätkapitalismus.
- (8) Vgl. Lenin: Het imperialisme als hoogste stadium van het kapitalisme.
- (9) Nota Veringa, de grenzen aan de demokratisering.
- (10) De eis van algemeen kiesrecht en verovering van de staat is vrijwel steeds door anti-otoritaire socia-

listen afgewezen. Zo zegt M. Bakoenin: "Maar zal men zeggen, de democratische, op het vrije kiesrecht van alle burgers gegronde staat, zou de ontkenning van hun vrijheid zijn? En waarom niet? Dat zal volledig afhangen van de opdracht en de macht die de burgers de staat verlenen. Een republikeinse, op algemeen kiesrecht gebaseerde staat zal zeer despoties kunnen zijn, meer zelfs dan een monarchale staat, daar hij onder het voorwendsel de wil van iedereen te vertegenwoordigen, het volle gewicht van zijn kollektieve macht zwaar laat drukken op de wil en de bewegingsvrijheid van ieder van zijn leden, die zijn eigen wil wenst te volgen." (M. Bakoenin: Over anarchisme, staat en diktatuur)

Over de ambivalente houding van de revolutionaire otoritaire socialisten, met name Lenin in Staat en revolutie, zie A. Lehning: Anarchisme en bolsjewisme.

Voor de opvatting van de reformistische otoritaire socialisten, zie W. Abendroth: De houding van de socialisten t.a.v. de burgerlijke democratie, autoritaire staat en fascisme.

(11) Vgl. Z.R. Dittrich: Het fascisme als Europees verschijnsel.

(12) P. Sering: Jenseits des Kapitalismus.

(13) J.W. Matthijsen: Het fascisme in Italië.

(14) C.B. Hylkema: Het Nederlandsch fascisme.

(15) Velen hebben geprobeerd een verklaring te geven voor het feit dat het in wezen kleinburgerlijk fascisme een deel van het proletariaat heeft kunnen veroveren.

De opvatting dat het fascisme geheel of gedeeltelijk een beweging van het zgn. lompenproletariaat zou zijn is een ontkenning van het feit dat het proletariaat veelal weinig klassebewust was (is). Volgens deze - marxistische - theorie is de arbeider die zich tot het fascisme bekeert een lompenproletariër, een gedeklasseerde. De Utrechtse historicus Dittrich meent ook dat het fascisme zijn aanhang uit de lagere strata van de stedelijke bevolking rekruteert. De onmaatschappelijken en gedeklasseerden bepalen volgens hem, naast kleinburgers, het karakter van het fascisme. Inderdaad vindt men bij-

voorbeeld in de beginstadia van fascistiese bewegingen een sterk 'plebeïes' element.

Prof. Dittrich zegt daarover in zijn "Het fascisme als Europees verschijnsel": "Vooral onder de activisten en de paramilitaire formaties speelt dit pathologies bezinksel van de samenleving, dat overigens in elke revolutionaire situatie in beweging raakt, een hoogst belangrijke rol. (...) De plebejers in het algemeen mogen vanouds voor een linkse kracht in de geschiedenis doorgaan, de fascistiese plebejers hebben te veel behoefte aan status om vooruitstrevend te kunnen zijn. Juist met het oog op de vroegere koloniale gebieden lijkt mij het niet misplaatst om het fascisme als een agressieve en onverdraagzame volksbeweging van de "poor white" (arme blanke) te karakteriseren." Dittrich laat zich verleiden om de plebejiese randfiguren als bepalend voor het karakter van het fascisme te zien.

Een vergelijkbare vergissing maakt de Leidse historicus prof. Schöfer in zijn "Het nationaal-socialistisch geschiedbeeld der Nederlanden." Hij karakteriseert de beginperiode van het fascisme in Nederland als "anarcho-fascisme", waarmee hij wil aanduiden dat de aanvankelijke aanhang te vinden was onder (voormalige) anarchist en sindikalist. Prof. Schöfer doelt hierbij onder meer op de Rapaillepartij uit 1921 en Erich Wichman.

(16) Marx beschouwt het regiem van Louis Bonaparte (1852-1870) als een duidelijk andere fase in de kapitalistische maatschappij. Was de bureaucratie vóór die tijd slechts het middel om de heerschappij van de bourgeoisie te handhaven, onder Napoleon III wordt de staat volkomen zelfstandig. De Duitse marxist August Thalheimer kwam met Marx's analyse van het bonapartisme (behalve deze verzelfstandiging van de staatsmacht, die de politieke onderwerping van alle maatschappelijke klassen (met inbegrip van de bourgeoisie inhoudt, ook het proces van een trapsgewijze overgang van burgerlijk parlementarisme naar de diktatuur, die slechts een staatsgreep nodig heeft om zich definitief te vestigen), tot het inzicht dat in de Weimar Republiek

een overeenkomstig proces plaats vond. Thalheimer zag in het fascisme een duidelijke voortzetting van de kapitalistische machtsuitoefening in nieuwe vorm. (Zie voor Thalheimer's opvattingen het artikel 'Faschismus und Bonapartismus' in nr. 41 van Das Argument).

- (17) K.Marx: De achttiende Brumaire van Louis Bonaparte.
- (18) J.Romein: De sociale en economische grondslagen van het fascisme.
- (19) H.Marcuse: De strijd tegen het liberalisme in de totalitaire staatsopvatting.
- (20) De partijkommunistiese visie op het fascisme maakt geen kwalitatief onderscheid tussen de parlementaire democratie en de fascistiese diktatuur. De continuïteit burgerlijk kapitalisme-fascisme is natuurlijk onmiskenbaar, maar de partij-kommunistiese visie gaat voorbij aan de rol die de fascistiese staat is toebedeeld. In 1933 werd het fascisme door het uitvoerend komitee van de Komintern gezien als "de openlijk terroristiese diktatuur van de meest reaktionaire, meest chauvinistiese, meest imperialistiese elementen van het financieringskapitaal". Het fascisme moet aldus deze marxistiese analyses beschouwd worden in relatie tot Lenin's definitie dat het imperialisme een monopolistieser, meer parasitair, maar ook stervend kapitalisme is. Deze visie is nog steeds in gebruik, zoals B. Blanke, R. Reiche en J. Werth in nr. 33 van das Argument (Die Faschismus-Theorie der DDR) hebben aangetoond.

Ook de nederlandse CPN verkondigt nog steeds dergelijke opvattingen. Marcus Bakker in Politiek en Cultuur van december 1963: "De kommunistiese analyse van het karakter van het fascisme - de openlijke, met terreur uitgeoefende diktatuur van het grootkapitaal en het grootgrondbezit - is door de loop der historie bevestigd. Het Neurenbergse proces en alle ernstige studies van nazi-Duitsland, zowel als van andere fascistiese staten, hebben deze analyse onderstreept. Niemand kan meer de beslissende rol ontkennen, die het Ruhrkapitaal en het Junkerdom hebben gespeeld bij het aan de macht helpen en houden van Hitler. Vooroorlogse theorieën die stelden dat de middenstand, de katolieke

kerk, de militaire kaste, de beslissende factoren waren, zijn onjuist gebleken. Los van de vraag, in hoeverre deze groepen of delen daarvan een actieve rol hebben gespeeld bij de vorming van nazi-Duitsland, de doorslaggevende macht was die van het grootkapitaal en van het grootgrondbezit. Fascisme is hun openlijke diktatuur over de arbeidersklasse, de kleine zelfstandigen (boeren) en het intellect, waarbij iedere vorm van recht wordt opgeheven en de uitoefening van de macht in handen van terreurgroepen is gelegd."

Deze "officieële" marxistiese analyse van het fascisme, wordt wel met "agenten-teorie" aangeduid, vanwege de veelal gebruikelijke definitie dat "het fascisme de agentuur van het monopoliekapitaal is."

- (21) Vgl. Wilhelm Reich: Massenpsychologie des Faschismus; in de R-reeks verscheen hiervan een verkorte nederlandse versie onder de titel Fascisme en massapsychologie.
- (22) Th. Adorno: The authoritarian personality.
- (23) J. de Kadt: Het fascisme en de nieuwe vrijheid.
- (24) Michel van Nieuwstadt in Over het fascisme (deel 1); zie ook zijn Van aardgetrouw tot aziatisch (Materiaal voor een taal- en ideologiekritiek van het fascisme).
- (25) Ernest Mandel: Inleiding in de marxistiese ekonomie.
- (26) Vgl. Ernest Mandel: Wat is neo-kapitalisme?
- (27) Vgl. P.E. de Hen (in Vrij Nederland, 13 november 1971): Het kartelbeleid moet harder worden, maar het blijft diskreet.
- (28) W.G. Boerboom: Het actuele marxisme (in de bundel Actueel Marxisme). Boerboom houdt zich in dit uitstekende overzicht niet zozeer bezig met het denken van Marx als wel met kritiek op de neokapitalistiese maatschappij.
- (29) Vgl. Jürgen Habermas: Technik und Wissenschaft als Ideologie.
- (30) Werner Marschall: Wetenschap als produktiefaktor.
- (31) Zie over de verstrengeling bedrijfsleven-onderwijs: De BWA over het wetenschapsbeleid.
- (32) Vgl. Sebastian Herkommer: Ontwikkelingstendenzen van de technische intelligentia, waarin onder meer wordt opgemerkt dat 2/3 van de Amerikaanse indus-

- triereseearch door de overheid wordt gefinancierd.
- (33) Vgl. Paul Baran en Paul Sweezy: Monopoly Capital, als ook Economiemap 3 (SUD).
- (34) Zie hierover: Het militair industrieel kompleks in Nederland (SUN).
- (35) Elmar Altvater: De relatie tussen economische ontwikkeling en onderwijs- en ontwikkelingspolitiek (in Onderwijs en wetenschap in het laatkapitalisme).
- (36) Vgl. André Gorz: Het moeilijke socialisme.
- (37) Met het politieke bewustzijn van de intelligensia hangt nauw samen het probleem van de "nieuwe arbeidersklasse". Deze klasse komt niet meer primair uit de ervaring van de materiële uitbuiting, maar uit het konkrete inzicht in de tegenspraak tussen de mogelijkheid van een rationele ontplooiing van de produktiekrachten, en de feitelijke beperking daarvan door de produktieverhoudingen, voortkomt. Tercht kan gezegd worden dat het "zich baseren op een zeer diskutabel geworden rigide verdeling tussen produktieve en onproduktieve arbeid, voorbij gaat aan de wezenlijke verandering van de rol van de kritiese intelligentsia in een technologiese maatschappij." (Jacq. Firmin Vogelaar in De pinkstergemeente van wildgeworden burgers, een verder overigens zeer diskutabel artikel in Te Elfder Ure nr 1/2-1971).
- (38) J. Agnoli: De transformatie van de democratie.
- (39) J. Agnoli: Die Bürgerliche Gesellschaft und ihr Staat. (Opgenomen in Fascisme en burgerlijke democratie SUN).
- (40) H. Marcuse: Repressieve tolerantie.
- (41) In de naoorlogse parlementaire democratieën treedt het overheidsbevel in de plaats van de algemene wet; de bevoegdheid van de overheid om bevelen uit te vaardigen steunt op de wet, wat betekent dat het wetsbegrip in een monopoliekapitalistiese staat totaal verschilt van het liberale wetsbegrip. Dit soort wetgeving, rijkelijk gelardeerd met termen als "rechtvaardigheid en billijkheid", als basis voor het overheidsbevel toont de klasseverhullende funktie van het parlement". aldus A. Willem: De staat in het fascisme en het monopoliekapitalisme. (in Te Elfder Ure nr. 3/4-1971)

- (42) Vgl. Igor Cornelissen in Kolonels in Griekenland en Italië.

inhoud

inleiding	pag. 3
de liberale rechtsstaat	pag. 4
de fascistiese totalitaire staat	pag. 9
de otoritaire verzorgingsstaat	pag.20
noten	pag.33